

Joanna Słyszewska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0003-4686-4712

Polskie tradycje w zakresie ochrony bezpieczeństwa publicznego (wybrane zagadnienia dotyczące wschodniego kierunku polskiej polityki zagranicznej w latach 1918-1921)

Po ponad stuletniej nieobecności Polski na mapie Europy, przed służbą zagraniczną odrodzonego państwa spoczywały szczególne cele i zadania. Do najważniejszych należała przede wszystkim walka o najkorzystniejsze dla polskich interesów granice, ich międzynarodowe uznanie oraz stworzenie trwałego systemu sojuszy międzynarodowych. Ich realizacja wymagała pokonania szeregu trudności oraz sprawnego i szybkiego działania i to w czasie, gdy główny organ do tego upoważniony - Ministerstwo Spraw Zagranicznych był w fazie tworzenia - brakowało fachowego aparatu urzędniczego oraz dyplomatycznego, zaplecza organizacyjnego oraz odpowiednich regulacji prawnych. Do tego dochodziło niejasne stanowisko w sprawie odrodzonej Polski zwyciężskich państw ententy, pozostałości wojsk niemieckich na terytorium polskim oraz konieczność zapewnienia opieki rzeszom powracającym do kraju jeńców i robotników. Dużym ułatwieniem było to, że działania te należało skoncentrować na terytorium zaledwie kilku państw, na których terenie już w czasie I wojny światowej zaczęły powstawać organizacje wykonujące pewne czynności z zakresu reprezentacji państwa i opieki konsularnej, jak np. Komitet Narodowy Polski w Paryżu czy Naczelny Komitet Narodowy¹.

Celem artykułu jest przedstawienie problemów z jakimi borykała się polska służba zagraniczna w pierwszych latach odrodzonej Rzeczypospolitej w relacjach z Rosją sowiecką. Artykuł ma jedynie przyczynkowy charakter i porusza tylko wybrane kwestie dotyczące wzajemnych stosunków. Cezurę początkową stanowi odzyskanie przez Polskę niepodległości w listopadzie 1918 r., cezurę końcową podpisanie traktatu pokojowego w Rydze w marcu 1921 r.

Lata 1918-1921 stanowiły okres, w którym formowały się zręby polskiej państwowości oraz kształtowały się granice odrodzonej Rzeczypospolitej. Położenie

---

¹ A. Wysocki, *Polskie placówki dyplomatyczne i konsularne za granicą*, [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga Pamiątkowa 1918-1928*, Kraków – Warszawa 1928, s. 245.

geopolityczne ówczesnej Polski nie napawało optymizmem: od północy, zachodu i południa otaczały ją terytoria wrogie (Niemcy) lub nieprzychylne (Czechosłowacja), od wschodu obszar okupowany przez niemieckie wojska i strefa działań wojennych z państwami ukraińskimi (Zachodnioukraińską Republiką Ludową i Ukraińską Republiką Ludową). Przy tak niekorzystnych warunkach nie sposób odmówić trafności oceny Aleksandra Skrzyńskiego, późniejszego ministra spraw zagranicznych, który stwierdził, że „bardziej niekorzystnego położenia geopolitycznego, niż ma je nowa Polska, nie można sobie po prostu wyobrazić”². Były też i sprzyjające elementy - chaos w Rosji związany z wojną domową oraz możliwość interwencji zbrojnej państw obcych, zagrożenie rewolucyjne w Niemczech, brak stabilizacji na Litwie czy konflikty terytorialne Czechosłowacji z Austrią i Węgrami³.

Druga Rzeczpospolita miała pewne aspiracje do odgrywania kluczowej roli w polityce środkowoeuropejskiej, jednak do tego, by być mocarstwem była państwem zbyt małym, a z drugiej strony była zbyt duża, by pogodzić się z traktowaniem jej jako peryferyjnego państwa. W tak niekorzystnym położeniu geopolitycznym, przy sąsiedztwie dwóch wielkich sąsiadów, aby utrzymać pewną pozycję i znaczenie, musiała być państwem terytorialnie rozległym. Tę zależność dostrzegał zarówno Józef Piłsudski, zwolennik tzw. koncepcji federacyjnej, zakładającej utworzenie „wielkiej przestrzeni” między Polską a Rosją poprzez współpracę z państwami byłego imperium carskiego, jak i Roman Dmowski, zwolennik tzw. koncepcji inkorporacyjnej, której głównym założeniem było przesunięcie granicy polsko-niemieckiej bardziej na zachód i północ oraz stworzenie państwa narodowego poprzez inkorporację wschodnich ziem dawnej Rzeczypospolitej, z niewielkimi ustępstwami terytorialnymi na rzecz Rosji⁴.

² A. Skrzyński, *Polska a pokój*, Warszawa 1924, s. 79. Podobnie wyrażał się na ten temat Leon Wasilewski, minister spraw zagranicznych w rządzie Jędrzeja Moraczewskiego: „[...] wciśnięta między dwa wrogie wobec niej mocarstwa, odcięta od bezpośredniego dostępu do portów Bałtyku, Morza Czarnego i Adriatyku, Polska musi oprzeć się o cały system sojuszków politycznych, które by ją wynagrodziły za to, czego pozbawiło nieszczęśliwe położenie geograficzne”, cyt. za: Old Fellow (L. Wasilewski), *Drogi rozwoju polskiej polityki zagranicznej*, „Droga” 1923, nr 5, s. 22.

³ M. Wrzosek, *Wojny o granice Polski odrodzonej 1918-1921*, Warszawa 1991, s. 30-31.

⁴ Szerzej na temat obu koncepcji i akcji dyplomatycznej na rzecz ich realizacji w omawianym okresie, zob.: W. Balcerak, *Koncepcje integracyjne w Polskiej polityce zagranicznej (1918-1939)*, „Dzieje Najnowsze” 1970, nr 1, s. 31-45; J. Krasuski, *Między wojnami. Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1985, s. 27-31; Tenże, *Tragiczna niepodległość Polski 1918-1947*, Toruń 2007, s. 40-43. Zob. też: J. Faryś, *Między Moskwą a Berlinem. Polska myśl polityczna w poszukiwaniu bezpieczeństwa kraju 1921-1939. Próba syntezy*, [w:] *Studia z dziejów Polski i Europy w XIX i XX wieku, księga dedykowana profesorowi Piotrowi Stefanowi Wandyczowi*, J. Faryś, R. Nir, M. Szczerbiński (red.), Gorzów Wielkopolski 2004, s. 455-458; J. Konefał, *Koncepcja federalistyczna Józefa Piłsudskiego*, [w:] *Żar niepodległości, Międzynarodowe aspekty*

W takim układzie strategicznymi kierunkami polskiej polityki zagranicznej był wschód i zachód, czyli Rosja Radziecka i Niemcy - bezpośredni sąsiedzi Rzeczypospolitej. Gwarancji utrzymania poprawnych stosunków z nimi upatrywano głównie w podtrzymywaniu równowagi między wschodnim a zachodnim sąsiadem i nie ulega wątpliwości, że było to rzeczą nad wyraz trudną. Doktryna oparta na tzw. „teorii dwóch wrogów” – Rosji i Niemiec, w których widziano największe zagrożenie, w polskiej strategii politycznej i wojskowej była aktualna przez cały okres istnienia II Rzeczypospolitej⁵. Największe obawy w polskim MSZ budziła możliwość współpracy niemiecko-rosyjskiej skierowanej przeciwko Polsce. Zdaniem Józefa Piłsudskiego w zaistniałej sytuacji międzynarodowej, Rzeczypospolitej nie było stać na rząd „chodzący wygodnie w szlafroku i pantoflach”⁶. Słowa te nabrały szczególnej wartości w 1925 r. po Locarno i podpisaniu w 1926 r. w Berlinie traktatu o nieagresji i neutralności między Rzeszą Niemiecką a ZSRR.

W omawianym okresie, najważniejsze decyzje w sprawach polityki wschodniej skupione były w rękach Józefa Piłsudskiego i ludzi z jego najbliższego otoczenia zajmujących najważniejsze stanowiska w MSZ: Leona Wasilewskiego (ministra spraw zagranicznych w rządzie Jędrzeja Moraczewskiego), Tytusa Filipowicza (wiceministra w wyżej wymienionym gabinecie), Witolda Jodko-Narkiewicza (kierownika sekcji wschodniej odpowiedzialnej za politykę wschodnią państwa) oraz Romana Knolla (naczelnika Wydziału do Spraw Rosji, Finlandii, Łotwy, Ukrainy, Kaukazu i Persji)⁷. Piłsudskiemu sprzyjało również wiele ugrupowań politycznych, rekrutujących się z różnych partii, i co ciekawe, poparł go także Ignacy Paderewski,

---

życia i działalności Józefa Piłsudskiego, L. Maliszewski (red.), Lublin 2004, s. 59-63; T. Serwatka, *Stosunek obozu piłsudczykowski do Rosji Sowieckiej (1921-1939)*, „Przegląd Humanistyczny” 2003, nr 3, s. 13-25; B. Bartosiewicz, *Polskie koncepcje geopolityczne w XX wieku*, [w:] Świat wokół Rzeczypospolitej. Problematyka zagraniczna w polskiej myśli politycznej w pierwszej połowie XX wieku, W. Paruch, K. Trembicka (red.), Lublin 2007, s. 35-41; Z. Zaporowski, *Federalizm Józefa Piłsudskiego 1918-1922*, [w:] Świat wokół..., s. 179-187.

⁵ M. Leczyk, *Polska i sąsiedzi: stosunki wojskowe 1921-1939*, Białystok 1997, s. 91.

⁶ M. K. Kamiński, M. J. Zacharias, *W cieniu zagrożenia. Polityka zagraniczna RP 1918-1939*, Warszawa 1993, s. 74.

⁷ P. Okulewicz, *Koncepcja „międzymorza” w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918-1926*, Poznań 2001, s. 20-21. Jak wspominał Jan Gawroński byli to „główni zarzewiaczy z Litwy - towarzysze Piłsudskiego w jego walkach konspiracyjnych z caratem”, którzy „do MSZ wnieśli atmosferę, w której zwykli pracować, a więc nastroje podziemia i wiarę w celowość walki - walki za wszelką cenę, walki do upadłego - co niewiele miało wspólnego z założeniem dyplomacji [...] oni to wprowadzili do Wydziału Wschodniego „ton nieprzejednanie antyrosyjski, którym wydział ten się stale w MSZ odznaczał - nie zawsze podporządkowując się oficjalnej – ale także rzeczywistej – polityce naszego rządu” (J. Gawroński, *Dyplomatyczne wagary*, Warszawa 1965, s. 133-134).

współpracujący dotychczas z KNP prezes Rady Ministrów i jednocześnie minister spraw zagranicznych⁸.

Główne wytyczne polskiej polityki wschodniej zawarto m.in. w instrukcji ministra spraw zagranicznych Eustachego Sapiehy do polskich placówek zagranicznych z 10 października 1920 r.⁹. W myśl instrukcji, polskie interesy wschodnie nie kończyły się na linii granic państwowych. Polska powinna była prowadzić konsekwentnie politykę bałtycką, której celem było utrzymanie poprawnych stosunków z Litwą, Łotwą, Estonią i Finlandią. Celem takiej polityki miało być wywalczenie silnej pozycji nad Bałtykiem. Nie wierząc w trwałość systemu bolszewickiego w Rosji, E. Sapieha zwrócił też uwagę na konieczność utrzymywania kontaktów ze wszystkimi organizacjami rosyjskimi, które mogły dojść do władzy. Powyższe wytyczne były realizacją koncepcji federalistycznej Piłsudskiego. Służyć temu miała m.in. idea utworzenia bloku państw nadbałtyckich (Związku Państw Bałtyckich) lub tzw. „Międzymorza” poprzez polityczną współpracę Polski z państwami nadbałtyckimi (Estonią, Finlandią, Łotwą) oraz niektórymi państwami basenu Morza Czarnego (Węgrami, Rumunią, Bułgarią, Jugosławią, Grecją i Turcją)¹⁰. W takim

⁸ W swoim *eksposé* wygłoszonym 20 lutego 1919 r., w części poświęconej głównym założeniom polityki zagranicznej swojego rządu, Paderewski ostrzegał przed zagrożeniem czyhającym ze wschodu: „[...] Od północno-wschodu, powtarzam płynnie ku nam krwawa fala rosyjskiego bolszewizmu. Arcykapłani każdemu, kto na tę nową wiarę przechodzi, obiecują szczęście doczesne i raj na ziemi [...] Wschód się nie zmienił. Bolszewizm upadnie bo upaść musi, ale, obym był złym prorokiem, na gruzach jego może powstać nie tylko republika, ale i carat jakiś nowy [...] Mińsk, Pińsk i Wilno w bolszewickich rękach. Niebezpieczeństwo jest groźne i wielkie [...] tam, na kresach wschodnich inny powinien panować porządek [...]” (*Eksposé premierów polskich 1918-1997*, zebrał i opracował B. Sygit, wyd. II popr., Toruń 2000, s. 64-65).

⁹ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 3, N. Gąsiorowska-Grafowska (red.), Warszawa 1964, dok. 235, s. 463-465; A. Wasilewski, *Granica lorda Curzona. Polska granica wschodnia od Wersalu do Schengen (traktaty, umowy, przejścia graniczne, wize)*, Toruń 2003, s. 22; J. Pajewski, *Budowa Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1926*, Poznań 2007, s. 87-88.

¹⁰ Zacieśnienie wzajemnej współpracy z państwami nadbałtyckimi nastąpiło w ciągu 1919 i 1920 r. Realizacji koncepcji służyć miały organizowane konferencje państw bałtyckich: pierwsza odbyła się w styczniu 1920 r. w Helsinkach z uczestnictwem przedstawicieli Polski, Litwy, Łotwy, Estonii i Finlandii (*Chronologia stosunków międzynarodowych Polski 1918-1921*, zebrał J. Jurkiewicz, Warszawa 1955, poz. 848). Jej rezultat jednak był znikomy. Kolejną zorganizowano w dniach od 6 sierpnia do 6 września 1920 r. w Bulduri na Łotwie (z udziałem przedstawicieli Finlandii, Estonii, Łotwy, Polski i Ukrainy). Opracowano wówczas szereg projektów układów i konwencji, a najważniejszym rezultatem był podpisany 31 sierpnia 1920 r. układ polityczny, w którym układające się strony zobowiązały się do wzajemnego uznania *de iure*, rozstrzygnięcia sporów między sobą drogą pokojową, nie zawierania żadnych układów przeciw sobie, nie tolerowania na swych terytoriach żadnej akcji skierowanej przeciwko którejkolwiek z umawiających się stron, zagwarantowania swobody mniejszościom narodowym oraz zawarcia pomiędzy sobą konwencji wojskowej o charakterze obronnym. Układ jednak nie doczekał się ratyfikacji i nie wszedł w życie (A. Skrzypek, *Związek Bałtycki, Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919-1925*, Warszawa 1972, s. 68).

układzie Polska, jako państwo największe i najlepiej rozwinięte, miała odgrywać rolę strategicznego koordynatora stabilizującego układ sił w Europie Wschodniej i niewątpliwie liczyła na odgrywanie kluczowej i kierowniczej roli w tym związku. Wprawdzie do utworzenia bloku nie doszło, ale wymienione wyżej koncepcje pojawiały się pod różnymi postaciami w polityce zagranicznej aż do upadku Drugiej Rzeczypospolitej¹¹.

W stosunkach polsko-sowieckich, nawiązaniu poprawnych stosunków między obu państwami nie sprzyjały działania wojenne i otwarta wrogość. Z punktu widzenia Polski, Rosja sowiecka stanowiła zagrożenie dla niepodległości świeżo odrodzonego państwa – wiele zastrzeżeń wywoływały zachodzące w Rosji przeobrażenia, walka klasowa oraz terror. Natomiast z punktu widzenia Rosji, Polska stanowiła przeszkodę w rozwoju rewolucji proletariackiej w Europie, z którą jednak musiano się liczyć.

Wracając do stosunków polsko-sowieckich, to nie ulega wątpliwości, że jak najszybsze nawiązanie w miarę poprawnych wzajemnych stosunków leżało w polskim interesie. Jeszcze jesienią 1918 roku, na całym terytorium rosyjskim przebywało ok. 1,5 mln. jeńców, uchodźców i przesiedleńców, a w obozach przebywało ok. 100 tysięcy jeńców narodowości polskiej z armii niemieckiej i austriackiej¹². Wprawdzie Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka (RFSRR) była pierwszym państwem, które uznało Republikę Polską i zaproponowało wymianę przedstawicielstw obu państw, to jednak szereg okoliczności sprawiło, iż właśnie z nim Polska stosunkowo późno wymieniła przedstawicieli dyplomatycznych. Pierwszym kandydatem zaproponowanym przez stronę sowiecką na stanowisko przedstawiciela dyplomatycznego 7 listopada 1918 r., czyli jeszcze przed odzyskaniem niepodległości i oficjalnym uznaniem Polski, był Julian Marchlewski. W odpowiedzi na propozycję Rosji, polskie MSZ, w wydanym 11 listopada 1918 r. komunikacie, decyzję w tej sprawie uzależniło od należytej ochrony interesów polskich w Rosji (zbiegło się to w czasie z atakami na przedstawicielstwa Rady Regencyjnej na terenie Rosji)¹³.

Duża powściągliwość i sceptycyzm rządu polskiego wobec Rosji były w pełni zrozumiałe. W Warszawie nie do końca wierzono w szczere chęci i przyjazny stosunek wobec Polski jaki deklarowano w Moskwie. Już sama sprawa zamknięcia i opieczętowania przez władze sowieckie przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Moskwie dowodziła. Polska zaistniały incydent uznała za pogwałcenie pra-

---

¹¹ J. Besala, *Blaski i cienie polskiej polityki zagranicznej (1918-1939)*, [w:] *Polska ostatnie pół wieku. II Rzeczypospolita między wojnami*, A. Łuczak, A. Skrzypek (red.), Warszawa 1986, s. 35.

¹² A. Wasilewski, *Polska Służba Konsularna 1918-1939 (akty prawne, organizacja, działalność)*, Toruń 2004, s. 113.

¹³ *Chronologia stosunków międzynarodowych Polski 1918-1921...*, poz. 209, 250.

wa międzynarodowego i zażądała bezzwłocznych wyjaśnień. W odpowiedzi na notę polską, strona radziecka wyjaśniła, że przedstawicielstwo nie było reprezentacją wolnego państwa, a zlikwidowali je sami uchodźcy polscy, czyli tzw. Polski Komitet Wygnańczy w Moskwie¹⁴. Ostatecznie, po kilku wymianach not, władze sowieckie uznały dotychczasowego delegata Rady Regencyjnej za przedstawiciela Polski oraz zwróciły wcześniej zajęty lokal i archiwum¹⁵. Wkrótce jednak doszło do ponownego zaostrzenia wzajemnych stosunków. Incydentem, który się do tego przyczynił było internowanie, a następnie zabójstwo członków delegacji Rosyjskiego Towarzystwa Czerwonego Krzyża¹⁶. Reakcją władz sowieckich na powyższe wydarzenia było aresztowanie jako zakładników byłych przedstawicieli Rady Regencyjnej w Moskwie¹⁷. Z misją uwolnienia aresztowanych wysłano Aleksandra Więckowskiego¹⁸. Wkrótce jednak, po zajęciu Wilna przez Polaków, otrzymał on nakaz opuszczenia kraju, a wraz ze wzmożeniem działań wojennych (ofensywa wojsk polskich na Białorusi i Litwie, klęska Armii Czerwonej w krajach bałtyckich, zagrożenie ze strony armii Aleksandra Kołczaka i Antona Denikina) we wzajemnych relacjach powrócił ton jawnej wrogości¹⁹.

¹⁴ P. Łossowski, *Kształtowanie się państwa polskiego i walka o granice (listopad 1918 - czerwiec 1921)* [w:] *Historia dyplomacji polskiej, t. 4, 1918-1939*, P. Łossowski (red.), Warszawa 1995, s. 90.

¹⁵ *Chronologia stosunków międzynarodowych Polski 1918-1921...*, poz. 276.

¹⁶ Delegację wysłano w celu organizowania pomocy rosyjskim jeńcom wojennym, powracającym z niemieckich i austriackich obozów internowania. Misja przybyła do Warszawy 20 grudnia 1918 r. W obawie przed prowadzeniem wrogiej propagandy, władze polskie 28 grudnia 1918 r. internowały, a następnie pod wpływem wielotysięcznego wiecu protestacyjnego zorganizowanego 29 grudnia przez polskich komunistów deportowały członków delegacji z kraju. Członkowie misji jednak nie dotarli do Rosji - 2 stycznia w drodze powrotnej pod miejscowością Łapy czterech członków misji zostali zamordowani (W. Materski, *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918-1939*, Warszawa 1994, s. 28; *Chronologia stosunków międzynarodowych Polski 1918-1921...*, poz. 312, 313, 319, 324). Powstały dwie wersje wydarzeń - pierwsza znana jest z relacji członka misji, który przeżył zamach, druga wersja przedstawiona w oficjalnym komunikacie rządowym była nieco odmienna - delegaci odstawieni aż do Brikańska nielegalnie wrócili na terytorium Królestwa i tam zostali zamordowani przez którąś z band grasujących na wschodnich kresach (*Chronologia stosunków międzynarodowych Polski 1918-1921...*, poz. 331, 345).

¹⁷ *Chronologia stosunków międzynarodowych Polski 1918-1921...*, poz. 333, 336.

¹⁸ Oficjalnie misja Więckowskiego miała ograniczony charakter - w pełnomocnictwach upoważniono go do negocjacji w sprawie zwolnienia zakładników zatrzymanych po zabójstwie delegacji Czerwonego Krzyża, przejęcia mienia byłej placówki Rady Regencyjnej, zorganizowanie na miejscu opieki nad uchodźcami polskimi oraz uzgodnienie sposobu ich repatriacji do kraju. Jednak przed samym wyjazdem pełnomocnictwa ograniczono do spraw uwolnienia zakładników oraz do formalnego przekazania spraw uchodźców polskich poselstwu duńskiemu (W. Materski, *Tarcza Europy...*, s. 33); *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich, t. 2*, N. Gąsiorowska-Grafowska (red.), Warszawa 1961, dok. 70, s. 68-70; *Chronologia stosunków międzynarodowych Polski 1918-1921...*, poz. 390.

¹⁹ P. Łossowski, *Kształtowanie się państwa...*, s. 93-94; *Chronologia stosunków międzynarodowych Polski 1918-1921...*, poz. 648.

Późniejsze, wielokrotnie podejmowane negocjacje i rozmowy między Polską a Rosją sowiecką nie przynosiły żadnych konkretnych rozwiązań i porozumień. Ofensywa wojsk polskich na Ukrainie rozpoczęta 25 kwietnia 1920 r., zwana też wyprawą kijowską, przelała szalę goryczy. Polskę nazwano „największym wrogiem Rosji”, a wojska sowieckie rozpoczęły kontrofensywę. W wyniku działań wojennych prowadzonych na kilku frontach, pojawiło się realne zagrożenie bezpieczeństwa państwa, co zbiegło się z upadkiem rządu. Powołany 25 czerwca 1920 r. po wielu tarciach politycznych prawicowy rząd Władysława Grabskiego o pomoc i mediację zwrócił się do państw ententy. Na konferencji w Spa alianci wyrazili zgodę na pośrednictwo w mediacjach, ale pod warunkiem podpisania przez polską delegację porozumienia z szeregiem upokarzających dla niej ustępstw²⁰. Rosja jednak dyplomatycznie odmówiła jakiegokolwiek pośrednictwa w rokowaniach pokojowych, zaznaczając, że uczyni to bez żadnych pośredników i oczekuje konkretnych propozycji ze strony rządu polskiego. Bolszewicy byli po prostu pewni wygranej z Polską. Najgorsze, że fakt odrzucenia przez Rosjan mediacji nie wpłynął w żaden sposób na anulowanie narzuconych Polsce zobowiązań - te niestety pozostały. Stąd też konferencja w Spa uważana jest przez niektórych największą porażką dyplomacji Odrodzonej Polski²¹.

Rokowania z Rosją sfinalizowano dopiero na neutralnym gruncie w Rydze²².

---

²⁰ Do wspomnianych ustępstw należało m.in. wyrażenie zgody na przekazanie Wilna Litwinom, cofnięcie się w Galicji Wschodniej o 10 km od linii frontu, przyjęcie decyzji Rady Najwyższej w sprawie traktatu polsko-gdańskiego, Galicji Wschodniej i podziału Śląska Cieszyńskiego. Po przyjęciu tych warunków przez Polskę (10 lipca podpisano w tej sprawie układ) państwa sprzymierzone miały negocjować w Moskwie. W przypadku odrzucenia mediacji przez bolszewików, Ententa miała udzielić Polsce pomocy wojskowej (W. Materski, *Tarcza Europy...*, s. 56; *Chronologia stosunków międzynarodowych Polski 1918-1921...*, poz. 1046, 1047, 1062).

²¹ M. Kornat, *O celach w polskiej polityce zagranicznej 1918/1919-1939*, [w:] *Dwie epoki. O celach w polskiej polityce zagranicznej 1918-1939 i 1989-2015*, A. Friszke, M. Kornat, R. Stemplowski (red.), Warszawa 2020, s. 22.

²² W skład polskiej dyplomacji wchodził m. in. wice minister spraw zagranicznych Jan Dąbski, jako przewodniczący, poseł w Rydze - Leon Wasilewski, poseł w Tallinie - Witold Kamieniecki, zastępca Sztabu Generalnego - gen. Mieczysław Kuliński, posłowie (Stanisław Grabski, Wichliński, Waszkiewicz), grono rzeczoznawców: dyrektor departamentu administracyjno-prawnego MSZ - p. Rundstein, znawca spraw rosyjskich - p. Altberg, znawca spraw skarbowych - Kauzik, sekretarze delegacji: Ładoś, Janikowski, Wyszyński, sekretarze komisji delegacji: Karol Poznański, Wszelaki, Zalewski („Monitor Polski” nr 209 z 15 września 1920 r.; S. Grabski, *Pamiętniki*, t. II, Warszawa 1989, s. 167). Wyznaczenie tak dość liczego składu, podzielonego wewnętrznie, bez ustalonego wspólnego stanowiska, wpłynęło niewątpliwie na utrudnienia w prowadzonych rokowaniach, co wykorzystywała delegacja radziecka. Tak jak delegacja sowiecka otrzymywała wytyczne z jednego „partyjno-rządowego” ośrodka dyspozycyjnego, tak w delegacji polskiej ścierały się aż trzy odmienne kierunki reprezentowane przez różne frakcje polityczne w Polsce. Kierunek pierwszy wyznaczał Naczelnik Państwa wraz z obozem belwederskim - reprezentując poglądy federalistyczne liczone na dalszą wojnę (w łonie

W trakcie oficjalnych negocjacji równocześnie prowadzono tajne rokowania, które zakończyły się 12 października 1920 r. podpisaniem umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie²³. W umowie określono dokładny przebieg granicy od Dźwiny aż po Dniestr, zagwarantowano wzajemne poszanowanie suwerenności i niemieszanie się w wewnętrzne sprawy strony przeciwnej. Obie strony zrezygnowały z roszczeń pokrycia kosztów wojennych i zapowiedziały natychmiastową wymianę jeńców cywilnych i internowanych. Umowa przewidywała także umieszczenie w traktacie pokojowym przepisów o opcji oraz gwarancji praw mniejszości narodowych. Ustalono też, iż zawieszenie broni między stronami wejdzie w życie 18 października, a wycofanie wojsk za linię rozejmową nastąpi po ratyfikacji rozejmu.

Zgodnie z ustalonymi zobowiązaniami strony miały niezwłocznie przystąpić do rokowań pokojowych. Jednakże przystąpiono do nich dopiero w listopadzie i to w niesprzyjającej atmosferze. Odpowiednie warunki do znormalizowania wzajemnych stosunków zaistniały dopiero kilka miesięcy później po zawarciu Traktatu Ryskiego 18 marca 1921 r.²⁴.

---

delegacji tę opcję reprezentowali przedstawiciele rządu i wojska), kierunek drugi, inkorporacyjny (reprezentowany przez przedstawicieli narodowej demokracji oraz frakcji sejmowych) zakładał tymczasowość władzy sowieckiej, a pokój w Rydze traktował jako przyszłą podstawę prawną do negocjacji z nowymi władzami w Rosji, które powstaną po upadku rewolucji. Trzeci kierunek reprezentował m. in. Jan Dąbski i Leon Wasilewski: wykluczał kontynuowanie działań zbrojnych i zakładał umocnienie się władzy bolszewickiej w Rosji (J. Kumaniecki, *Dwa oblicza dyplomacji radzieckiej w Mińsku i w Rydze*, [w:] *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku: przebieg walk i tło międzynarodowe*, A. Koryn (red.), Warszawa 1991, s. 162-163). Zob. też: A. Sudoł, *Karol Poznański. Ostatni Konsul Generalny II Rzeczypospolitej*, Bydgoszcz - Toruń 1998, s. 28-29.

²³ „Dziennik Ustaw RP” 1920, nr 101, poz. 667; „Dziennik Ustaw RP” 1921, nr 28, poz. 161, 162.

²⁴ „Dziennik Ustaw RP” 1921, nr 49, poz. 299-301; *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 3..., dok. 275, s. 572-609; „Oświadczenie ministra spraw zagranicznych RP Skirmunta, dla przedstawiciela „Times’a” z kwietnia 1922 r. w: *Chronologia stosunków międzynarodowych Polski 1922-1923*, zestawiała M. Safianowska, Warszawa 1956, poz. 2195. Jeszcze przed podpisaniem traktatu pokojowego, 24 lutego 1921 r. z Rosją radziecką i Ukrainą zawarto układ o repatriacji, w myśl którego strony zobowiązały się m.in. przystąpić do natychmiastowej repatriacji wszystkich zakładników, jeńców wojennych, internowanych, uchodźców i emigrantów (art. I) - do wyznaczonych punktów zbornych miano terminowo i systematycznie przesyłać ok. 4 tys. ludzi tygodniowo (art. XXVII). Nad realizacją postanowień umowy czuwała w Moskwie specjalna komisja, na czele z Adamem Zielińskim. Do połowy 1924 r. w akcji repatriacyjnej do Polski powróciło ok. miliona osób (A. Sudoł, *Karol Poznański...*, s. 47). „Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą” podpisano na uroczystym posiedzeniu obu delegacji, przy udziale przedstawicieli rządu łotewskiego i całego korpusu dyplomatycznego akredytowanego wówczas stolicy Łotwy. Wymiana dokumentów ratyfikacyjnych nastąpiła 30 kwietnia 1921 r. w Mińsku. Przebieg rokowań, postanowienia traktatu oraz jego realizację opisał szczegółowo Jerzy Kumaniecki, zob.: J. Kumaniecki, *Pokój polsko-radziecki 1921*, Warszawa 1985. Zob. też: *Zapomniany pokój. Traktat ryski. Interpretacje i kontrowersje 90 lat później*, S. Dębski (red.), Warszawa 2013.

Powyższy traktat skończył dwuletnią wojnę i zapowiadał nawiązanie wzajemnych stosunków natychmiast po jego ratyfikacji. Z punktu widzenia interesów Polski i polskiej dyplomacji miał on doniosłe znaczenie - w ten sposób zakończono proces ustalania granic (wprawdzie granica wschodnia została ostatecznie uznana w 1923 r.) i ukształtowania pozycji międzynarodowej odrodzonej Polski, wkraczając tym samym w etap stabilizacji i pracy w normalnych, pokojowych warunkach. Jak słusznie zauważył Józef Kukułka, był kompromisem, który pozwolił obu stronom skoncentrować uwagę na sprawach wewnętrznych²⁵. Miał też duże znaczenie nie tylko dla obu stron, ale stał się również ważnym elementem porządku w centralnej i wschodniej części Europy uzupełniając niejako porządek wersalski²⁶. Podpisanie traktatu z entuzjazmem przyjęło również społeczeństwo polskie, wyczerpane kosztami wojny i kryzysem ekonomicznym²⁷.

Z drugiej jednak strony, mając na uwadze, że był to traktat podpisany z takim państwem jak Rosja sowiecka, nie mógł być przez stronę polską uważany za żadną trwałą gwarancję bezpieczeństwa²⁸. Jak trafnie podkreślił Piotr Łossowski, był to bardzo obszerny i skomplikowany dokument, odzwierciedlający mnogość pozostałych jeszcze do załatwienia spraw między Polską a Rosją i Ukrainą Sowiecką oraz wiele zobowiązań, lecz nie przewidziano w nim żadnych sankcji, w związku z czym ich wykonanie zależało tylko od dobrej woli obu stron²⁹.

Zarówno strona polska, jak i sowiecka doskonale zdawała sobie sprawę z tymczasowości porozumienia, ponadto czas doskonale pokazał, że Rosja nie była skłonna do realizacji nałożonych na nią zobowiązań. Z postanowień traktatu wykonała jedynie regulacje dotyczące wytyczenia granicy, w ograniczonym zakresie wywiązała się z obowiązku repatriacji, a zobowiązania majątkowe nie zostały przez nią w ogóle wykonane.

* * *

---

²⁵ J. Kukułka, *Traktaty sąsiedzkie Polski odrodzonej*, Wrocław 1998, s. 42.

²⁶ M. Wołos, *Polityka wschodnia. Relacje II Rzeczypospolitej ze Związkiem Sowieckim i krajami wschodnioeuropejskimi*, [w] *Dyplomacja w służbie Rzeczypospolitej 1918-1939*, Warszawa 2019, s. 69.

²⁷ L. Wyszczelski, *Wojna o polskie Kresy 1918-1921*, Warszawa 2013, s. 450-454.

²⁸ W. Materski, *Traktat ryski i ewolucja stanu bezpieczeństwa w regionie bałtyckim*, [w:] *Europa Środkowa i Wschodnia w XX wieku, Studia ofiarowane Wiesławowi Balcerakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, A. Koryn, P. Łossowski (red.), Warszawa - Łomianki 2004, s. 346.

²⁹ P. Łossowski, *Kształtowanie się państwa...*, s. 172.

Polish tradition in the context of public security protection (some remarks concerning the eastern direction of Polish foreign politics in 1918-1921)

(summary)

During the first years after regaining independence, Russia and eastern direction were one of the most important directions of the Polish foreign policy. There was seen the way not only to rebuild a strong Polish state, but also to gain and consolidate the power in the international arena. In November 1918, a new geopolitical situation arose. Therefore, it was hope of rebuilding the Republic of Poland as a strong and extensive territorially. Russia's enormous exhaustion due to the defeat in the First World War I, the Bolshevik revolution, and the civil war created a unique opportunity to deprive this state of its superpower status. At the end of 1918, after commencing the liberation of Polish lands from the foreign ruling, it quickly turned out that there was no need to count on a quick and simple establishment of the border issues. In this matter, Poland depended on the decisions of the superpowers, which reserved the right to define the borders between Poland and its neighbors during the peace conference. The battle to shape the borders of the reborn Polish state took place primarily in Paris, where on the 28th of June 1919, the western border of the Republic of Poland was marked, while the eastern border largely depended on the strength and the Polish state itself.

The aim of the article is presentation of the problems faced by the Polish foreign service in the first years of the reborn Republic of Poland in the context of relations with Soviet Russia. The article is only of a contributory character, and it deals only with some selected issues concerning the mutual relations. The initial point of digression is the time of regaining independence by Poland in November 1918, and the final point is the time of the peace treaty in Riga in March 1921.

Undoubtedly, Soviet Russia was a difficult, unpredictable neighbor. It posed a direct threat to both - the external and internal security of the Polish state. The negotiations and talks undertaken between Poland and Soviet Russia many times did not bring any specific solutions and agreements. The appropriate conditions concerning the normalization of mutual relations have appeared after the conclusion of the Treaty of Riga on the 18th of March, 1921. In fact, it was crucial not only for both sides, but it also became a vital aspect of the order in the central and eastern part of Europe, and it constituted an important supplement to the Versailles peace which had been established two years earlier.

Wykaz literatury

- Balcerak W., *Koncepcje integracyjne w Polskiej polityce zagranicznej (1918-1939)*, „Dzieje Najnowsze” 1970, nr 1.
- Bartosiewicz B., *Polskie koncepcje geopolityczne w XX wieku*, [w:] Świat wokół Rzeczypospolitej. Problematyka zagraniczna w polskiej myśli politycznej w pierwszej połowie XX wieku, W. Paruch, K. Trembicka (red.), Lublin 2007.
- Besala J., *Blaski i cienie polskiej polityki zagranicznej (1918-1939)*, [w:] *Polska ostatnie pół wieku. II Rzeczypospolita między wojnami*, A. Łuczak, A. Skrzypek (red.), Warszawa 1986.
- Chronologia stosunków międzynarodowych Polski 1918-1921*, zestawił J. Jurkiewicz, Warszawa 1955.
- Chronologia stosunków międzynarodowych Polski 1922-1923*, zestawiała M. Safianowska, Warszawa 1956.
- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 2, N. Gąsiorowska-Grafowska (red.), Warszawa 1961.
- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 3, N. Gąsiorowska-Grafowska (red.), Warszawa 1964.
- Eksposé premierów polskich 1918-1997*, zebrał i opracował B. Sygit, wyd. II popr., Toruń 2000.
- Faryś J., *Między Moskwą a Berlinem. Polska myśl polityczna w poszukiwaniu bezpieczeństwa kraju 1921-1939. Próba syntezy*, [w:] *Studia z dziejów Polski i Europy w XIX i XX wieku, księga dedykowana profesorowi Piotrowi Stefanowi Wandyczowi*, J. Faryś, R. Nir, M. Szczerbiński (red.), Gorzów Wielkopolski 2004.
- Gawroński J., *Dyplomatyczne wagi*, Warszawa 1965.
- Grabski S., *Pamiętniki*, t. II, Warszawa 1989.
- Kamiński M. K., Zacharias M. J., *W cieniu zagrożenia. Polityka zagraniczna RP 1918-1939*, Warszawa 1993.
- Konefał J., *Koncepcja federalistyczna Józefa Piłsudskiego*, [w:] *Żar niepodległości, Międzynarodowe aspekty życia i działalności Józefa Piłsudskiego*, L. Maliszewski (red.), Lublin 2004.
- Kornat M., *O celach w polskiej polityce zagranicznej 1918/1919-1939* [w:] *Dwie epoki. O celach w polskiej polityce zagranicznej 1918-1939 i 1989-2015*, A. Friszke, M. Kornat, R. Stemplowski (red.), Warszawa 2020, s. 22.
- Krasuski J., *Między wojnami. Polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1985.
- Krasuski J., *Tragiczna niepodległość Polski 1918-1947*, Toruń 2007.
- Kukułka J., *Traktaty sąsiedzkie Polski odrodzonej*, Wrocław 1998.
- Kumaniecki J., *Dwa oblicza dyplomacji radzieckiej w Mińsku i w Rydze*, [w:] *Wojna polsko-socka 1920 roku: przebieg walk i tło międzynarodowe*, A. Koryn (red.), Warszawa 1991.
- Kumaniecki J., *Pokój polsko-radziecki 1921*, Warszawa 1985.
- Leczyk M., *Polska i sąsiedzi: stosunki wojskowe 1921-1939*, Białystok 1997.
- Łossowski P., *Kształtowanie się państwa polskiego i walka o granice (listopad 1918 - czerwiec 1921)* [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. 4, 1918-1939, P. Łossowski (red.), Warszawa 1995.
- Materski W., *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918-1939*, Warszawa 1994.
- Materski W., *Traktat ryski i ewolucja stanu bezpieczeństwa w regionie bałtyckim*, [w:] *Europa Środkowa i Wschodnia w XX wieku, Studia ofiarowane Wiesławowi Balcerakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, A. Koryn, P. Łossowski (red.), Warszawa – Łomianki 2004.
- Okulewicz P., *Koncepcja „międzymorza” w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918-1926*, Poznań 2001.
- Old Fellow [L. Wasilewski], *Drogi rozwoju polskiej polityki zagranicznej*, „Droga” 1923, nr 5.

- Pajewski J., *Budowa Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1926*, Poznań 2007.
- Serwatka T., *Stosunek obozu piłsudczykowski do Rosji Sowieckiej (1921-1939)*, „Przegląd Humanistyczny” 2003, nr 3.
- Skrzyński A., *Polska a pokój*, Warszawa 1924.
- Skrzypek A., *Związek Bałtycki, Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919-1925*, Warszawa 1972.
- Sudoł A., *Karol Poznański. Ostatni Konsul Generalny II Rzeczypospolitej*, Bydgoszcz – Toruń 1998.
- Wasilewski A., *Granica lorda Curzona. Polska granica wschodnia od Wersalu do Schengen (traktaty, umowy, przejścia graniczne, wizy)*, Toruń 2003.
- Wasilewski A., *Polska Służba Konsularna 1918-1939 (akty prawne, organizacja, działalność)*, Toruń 2004.
- Wołos M., *Polityka wschodnia. Relacje II Rzeczypospolitej ze Związkiem Sowieckim i krajami wschodnioeuropejskimi*, [w:] *Dyplomacja w służbie Rzeczypospolitej 1918-1939*, Warszawa 2019.
- Wrzosek M., *Wojny o granice Polski odrodzonej 1918-1921*, Warszawa 1991.
- Wysocki A., *Polskie placówki dyplomatyczne i konsularne za granicą*, [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga Pamiątkowa 1918-1928*, Kraków – Warszawa 1928.
- Wyszczelski L., *Wojna o polskie Kresy 1918-1921*, Warszawa 2013.
- Zapomniany pokój. Traktat ryski. Interpretacje i kontrowersje 90 lat później*, S. Dębski (red.), Warszawa 2013.
- Zaporowski Z., *Federalizm Józefa Piłsudskiego 1918-1922*, [w:] *Świat wokół Rzeczypospolitej. Problematyka zagraniczna w polskiej myśli politycznej w pierwszej połowie XX wieku*, W. Paruch, K. Trembicka (red.), Lublin 2007.